

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1

Ιδιωτικότητες και αντιφάσεις της σύγχρονης αντικοινωνικής κοινωνίας

1.1. Ευρωπαϊστές και Ελληναράδες: Πολιτισμικές απαγκισ- τώσεις και προσηλώσεις μιας ταξιδιάρικης συνείδησης

Οι ιστορικές αντιφάσεις των περισσότερων ευρωπαϊκών κοινο-
τιών, μεταξύ των οποίων και της νεοελληνικής, ως προς τα ζητήμα-
τα της ταυτότητάς τους, εμφανίζονται σήμερα στα πλαίσια ενός
πολυφωνικού διχασμού της κοινής γνώμης σχετικά με το νόημα
που λαμβάνει η έννοια του «εκσυγχρονισμού». Τα διλήμματα αυ-
τά μπορούν να περιγραφούν και με τους όρους της αναπαραγωγής
ή της κρίσης της νομιμοποιητικής λειτουργίας ενός φαντασιακού
πλαisiού σχετικά ή ολοκληρωτικά «απαγκιστρωμένου» από τους
παραδοσιακούς τρόπους της κοινωνικοποίησης των ατόμων (Ha-
bermas, 1978, σ. 126). Από την άποψη της πολιτισμικής ένταξης
του ατόμου, το σημαντικό δεν βρίσκεται πράγματι μόνο στο πε-
ριεχόμενο των κοσμοαντιλήψεών του, αλλά και στον τρόπο της συ-
γκρότησης αυτών των κοσμοαντιλήψεων, αφού ο τρόπος αυτός έχει
ίσως πιο αποφασιστική σημασία και από το ίδιο τους το περιεχό-
μενο: «πολιτικά και κοινωνικά, το γεγονός ότι τα μέλη μιας δεδο-
μένης κουλτούρας έχουν μια σχετικιστική αντίληψη της αλήθειας,
μπορεί να είναι πιο σημαντικό από το γεγονός ότι είναι συντηρη-
τικοί ή φιλελεύθεροι» παρατηρεί εύστοχα ο Habermas (στο ίδιο, σ.
127). Αυτός ο «τρόπος», πρέπει ίσως να επαναλάβουμε, αποτελεί

όμως ταυτόχρονα το περιεχόμενο ενός «μοντέλου» ή μιας αντίληψης της κοινωνικοποίησης και μιας πολιτικής ηθικής, σύμφωνα με την οποία η ιδέα ότι «όλα είναι σχετικά» εκφέρεται ως πεποιθήση καθόλου «σχετική» αλλά απόλυτα σίγουρη για την αλήθεια που περιέχει. Αυτές οι πεποιθήσεις συμβαδίζουν με (και συγκαλύπτονται από) τις πρακτικές της γενικευμένης υπερ-επικοινωνίας, δηλαδή τις διευρυμένες διαδικασίες της πληροφόρησης και της διαρκούς συσσώρευσης νέων «γνώσεων» (γνώσεων υπό την έννοια των πληροφοριών) που διαθέτει ο μέσος σύγχρονος δυτικός άνθρωπος. Τόσο το σχολείο, όσο ιδίως τα ΜΜΕ, εντάσσονται απολύτως σε αυτή την οπτική της «πάλης κατά της επαρχιώτικης αμάθειας» και στον αγώνα της «παροχής πληροφοριών» που συγκροτεί τις καθημερινές «διαφωτιστικές» πρακτικές των σύγχρονων κοινωνιών, όπως εμφανίζονται στις τρέχουσες πλέον συνήθειες ενημέρωσης των πολιτών. Η προσθήκη πληροφοριών, με την ταυτόχρονη απουσία για τον περισσότερο κόσμο των μεθοδολογικών εργαλείων αξιολόγησης, ιεράρχησης και τελικά κατανόησης του συσσωρευμένου τους νοήματος, καταλήγει ωστόσο όχι μόνο στην αδυναμία άρθρωσης ενός κριτικού λόγου, αλλά και στη γενίκευση ενός αδιάφορου «σχετικισμού». Στην ανάπτυξη δηλαδή μιας εξισωτικής παρακαμψής των σημαντικών διαφορών και στη δημιουργία μιας «τουριστικής» ή ταξιδιάρικης συνείδησης του εφήμερου χαρακτήρα των σημασιών που διέπουν τις διαδικασίες πρόσληψης της πραγματικότητας και της ίδιας της «ταυτότητας» των ατόμων.

Ωστόσο, αυτή η διαισθητικά γνωστή σε όλους κατάσταση πρέπει να αναλυθεί καλύτερα. Ο κοσμοπολιτισμός ως σύγχρονη ιδεολογία προϋποθέτει τη διάκριση δύο επιπέδων συνειδητότητας. Το πρώτο είναι εκείνο της αφέλειας των «αταξίδευτων» (στους οποίους σήμερα πια συγκαταλέγονται ιδίως οι λίγοι πλέον εντελώς απληροφόρητοι και αμαθείς). Πρόκειται για τις συνειδήσεις των ατόμων που χωρίς «απαγκιστρώσεις» και χωρίς πολλές-πολλές σκέψεις, δέχονται τις πεποιθήσεις και τις αξίες της κοινωνίας όπου γεννήθηκαν, θεωρώντας τες αυτομάτως ως τις μόνες «αληθινές». Το δεύτερο είναι εκείνο των «ταξιδεμένων» που, όπως παρατηρεί ο Habermas, μπορεί να έχουν φαινομενικά ακριβώς τις ίδιες πεποιθήσεις από απόψεως περιεχομένου με τους «αταξίδευτους», αλλά μέσα από ένα εντελώς διαφορετικό γνωστικό πλαίσιο, που εντάσσει τις πεποιθήσεις αυτές στην κατηγορία της προσωπικής επιλογής. Το δεύτερο αυτό επίπεδο προκύπτει από την οργάνωση ενός σχετικιστικού ήδη πλαισίου, που απορρέει από

την απόκτηση πληροφοριών και γνώσεων περί των άλλων πολιτισμών. Ωστόσο, η πρόσληψη και η κατανόηση αυτών των «άλλων πολιτισμών» καθοδηγείται και οργανώνεται ήδη από τις αξίες που χαρακτηρίζουν την πρώιμη κοινωνικοποίηση του ανθρώπου. Δεν είναι καθόλου ουδέτερη, ούτε είναι εύκολο να αποκτήσει αξιώσεις μιας τέτοιας «ουδετερότητας». Μια πραγματικά σχετικιστική αντίληψη πολιτισμικής απαγκίστρωσης προϋποθέτει λοιπόν την οργάνωση σε πλανητικό επίπεδο των κατάλληλων σχετικιστικών προτύπων «συγκριτικής», «σκεπτικιστικής», επιφανειακής εν τέλει πρόσληψης της πραγματικότητας, τα οποία θα πρέπει να αναπτυχθούν από την πιο πρώιμη ηλικία του παιδιού –ήδη από το νηπιαγωγείο. Ένα μέρος της λεγόμενης «διαπολιτισμικής εκπαίδευσης» τείνει πράγματι προς αυτή την κατεύθυνση: πρόκειται για ενεργό τμήμα των διαδικασιών της διαπαιδαγώγησης των παιδικών συνειδήσεων στις αξίες του σχετικισμού και της πολυπολιτισμικότητας –διαδικασίες που υποκρύπτονται κάτω από δημοκρατικά, φιλειρηνικά και αντιεθνικιστικά προσχήματα. Είναι, ωστόσο, προφανές ότι μια τέτοια διαδικασία γνωρίζει ακόμα σήμερα στην ευρωπαϊκή πορεία της πολλές και πολύμορφες (αλλά όμως όχι ανυπέρβλητες) κοινωνικές αντιστάσεις, οι οποίες απορρέουν από τα κατάλοιπα της συμβολικής ενότητας που έχουν ιστορικά διαμορφωθεί στον κάθε εθνικό πολιτισμό.

Συνεπώς, η οικοδόμηση και ανοικοδόμηση των πολιτιστικών ταυτοτήτων των νέων και των εφήβων εμφανίζουν ακόμα σήμερα, όλα τα αντιφατικά και πολύμορφα στοιχεία των παραδόσεων, των νεωτερισμών που καθίστανται παραδόσεις, των παλινδρομήσεων που ταυτίζονται με τους εκσυγχρονισμούς και των μετανεωτερικότητων, που ανακαλύπτουν σε δεύτερο ή τρίτο επίπεδο τα παραδοσιακά τους εμβλήματα και τις «επιστροφές προς το μέλλον». Το ανακάτεμα αυτό ισοδυναμεί με σημαντικές κοινωνιο-πολιτισμικές ανακατατάξεις. Έτσι, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες «τα αποθέματα των παραδόσεων της προαστικής περιόδου στα οποία ριζώνουν οι ατομικές στάσεις στη δημόσια, επαγγελματική και οικογενειακή ζωή εξαντλήθηκαν χωρίς ελπίδα αναδημιουργίας», όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά ο Habermas (1978, σ. 112). Όσον αφορά πιο ειδικά την Ελλάδα, οι παππούδες, οι γιαγιάδες και τα γαϊδουράκια του «παλιού καλού χωριού» που επιβιώνουν, αποτελούν για την πρώτη γενιά των πιο μορφωμένων απογόνων τους, που οι ίδιοι σπούδασαν με κόπους και θυσίες, αντικείμενο αντιφατικών συναισθημάτων σεβασμού, αγάπης και αποστροφής –κοινω-

νικό απωθημένο χαρακτηριστικό της κλασικής πλέον εικόνας του εξαθλιωμένου επαρχιώτη, τυπική εκδήλωση των συνδρόμων της μειονεξίας και της μορφωτικής υπανάπτυξης που εκδηλώνεται με την ανικανότητα κατανόησης και μετουσίωσης της λαϊκής μνήμης σε πολιτιστικό κεφάλαιο. Έτσι, αντίθετα απ' ό τι ισχυρίζονται αρκετοί εκσυγχρονιστές, δεν είναι μόνος του ο εθνικός ρόλος του κράτους που μοιάζει να φθίνει, αλλά όλα τα ερείσματα της συλλογικότητας και του λαϊκού πολιτισμού, αφού «η κουλτούρα μια εθνικής ομάδας είναι ακριβώς το σύνολο των κανόνων που οι γονείς, οι ανήκοντες σε αυτή την ομάδα, αισθάνονται αναγκασμένοι να εγχαράξουν στα παιδιά τους» (Βάλλερστάιν, 1990, σ. 47). Αντίστροφα, για άλλους, ιδίως τους πιο καλλιεργημένους γόνους αστικών οικογενειών, οι ίδιες αυτές μορφές της «ζωντανής ιστορίας του τόπου» αποτελούν εξιδανικευμένες εκφράσεις ενός πολιτισμού, του οποίου η αυθεντικότητα σιγά-σιγά εξαφανίζεται, ιδεοποιημένα συχνά ερείσματα της νοσταλγίας εποχών όπου όλα έμοιαζαν «καλύτερα ταξινομημένα», ευκαιρίες κάποτε για την εξάσκηση ενός ανούσιου βερμπαλισμού. Οι νεότερες γενιές, τα «εγγόνια», προσθέτουν στην αγωνία τους για το μέλλον, τις αντιφατικές αυτές παραστάσεις της «πρόσφατης, ζωντανής ιστορίας», συσσωρεύοντας εικόνες που ουσιαστικά τους είναι πια, αν όχι ξένες, τουλάχιστον δύσχρηστες. Οι μόδες συγκαλύπτουν τα κενά, οργανώνοντας το εφήμερο με ασυνέχειες. Μόνον αυτές, στη συνεχή τους ροή, συγκροτούν το πλάτος και τη διάρκεια των περιστάσεων της ευκαιριακής διασταύρωσης των «ταυτοτήτων» με τις συλλογικότητες: είναι φανερό ότι «τίποτε δεν μπορεί να σταματήσει την πρόοδο» και αυτή η συνείδηση της αναπότρεπτης απώλειας που συνοδεύει την πρόοδο τεκμηριώνεται με επιχειρήματα και στατιστικές, τις ορθολογικές ή εξορθολογισμένες ενδείξεις μιας πορείας κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης που τείνει προς την κατεύθυνση της «αντικειμενικής βελτίωσης των συνθηκών της ζωής». Το «συμπέρασμα» που προκύπτει αθροιστικά μετά τους υπολογισμούς των συν και των πλην, αποτελεί το κοινό γνωσιακό υπόβαθρο όλων των φυσιολογικά κοινωνικοποιημένων ατόμων των σύγχρονων κοινωνιών, μεταξύ των οποίων της νεοελληνικής. Στο πεδίο της πολιτιστικής πραγματικότητας, οι συνειδήσεις αυτές συμβαδίζουν με τη σταθερή πια παρουσία στον κοινωνικό διάλογο μιας «θετικιστικής σκέψης» αυταπόδεικτου κύρους των καλλιεργημένων (ή τουλάχιστον καλά πληροφορημένων) ατόμων, που ζητούν το «άνοιγμα» της κοινωνίας και τον εκσυγχρονισμό της.